

Vajda Zsuzsanna

LEHETSÉGES-E MA PSZICHOLÓGIA SZAK LÉTESÍTÉSE SZEGEDEN? A REPLIKÁCIÓS KRÍZIS MARGÓJÁRA

DOI: 10.14232/pfvm.10

A mostani konferencia¹ az én számomra is nevezetes időpontban történik: éppen egy negyedszázada, 1994 szeptemberében kezdtem dolgozni az akkor még József Attila nevet viselő tudományegyetemen. Mivel a szegedi pszichológiai iskolának és pszichológusképzésnek aktív szereplője is voltam, az én mondandóm némileg eltér a konferencián elhangzott, szigorúan tudományos keretek közé foglalt előadásoktól: ezt a lehetőséget olyan ritka alkalomnak tekintem, amikor személyesen szólalhatok meg az egyetemi életemmel és a pszichológusképzéssel kapcsolatos tapasztalataimról. Szólnék tehát néhány szót a saját élettörténetemről és szakmai történetemről – hogyan kerültem Szegedre, hogyan sikerült a szakot létrehozni – de arról is van mondandóm, hogyan látom a pszichológusképzés és szakma helyzetét ma – megjegyezvén, hogy az utóbbi önmagában is figyelmet érdemelne.

Először tehát szerénytelenül önmagamról: szinte komikus visszagondolni rá, hogy már akkor – több, mint egy fél évszázaddal ezelőtt – pszichológus szerettem volna lenni, amikor az országban még alig túrt és csak nagyon korlátozott mértékben művelt szakma és tudomány volt. Amióta az eszemet tudom, az emberi természet rejtelseinek a megfejtése érdekelt. Talán éppen a szakmával (legalábbis ahogyan én értelmezem) való mélységes azonosulásom miatt éreztem és érzem feljogosítva magam a kritikai szemlélet képviselőjére, bár hozzáfűzném, hogy a talán avított erkölcsi felfogásom szerint ez minden értelmiségi kötelessége.

Szakmai karrieremet olyan tevékenységekkel kezdtem, amelyeket talán antropológiai előtanulmányoknak lehetne nevezni. Úgy gondoltam, ahhoz, hogy tanácsot, terápiát, támogatást adjak az embereknek, nem elég a saját értelmiségi környezetemet ismernem, tudnom kell arról is, hogyan élnek a gyári munkások, a cigányok, a szegény emberek. Dolgoztam ipari nagyvállalatnál, részt vettem szegénységkutatásban. Néhány évig dolgoztam a gyakorlatban is, nevelési tanácsadóban és ifjúsági nevelőotthonban is. Ezután, néhány éves kutatóintézeti múlt után lettem a szegedi pszichológia tanszék vezetője. Ez nagyon boldog pillanat volt. Örültem, hogy végre önálló lehetek, saját feladatom van, amellett, hogy nagyon szerettem és szeretek tanítani. Nem volt vezetői gyakorlatom, de nem gondoltam, hogy ebből bármiféle probléma származhat. Tény, hogy különféle

¹ Szegedi Pszichológiatörténeti Konferencia. 2019 Szeged, november 14.

okok miatt a helyzet nem mindenben alakult úgy, ahogy akkor elképzeltem, és 12 sikeres év után nem teljesen saját elhatározásomból szűnt meg az itteni megbízatásom. Ám mindenképpen saját sikeremnek is könyvelem el, hogy a legfontosabb projekt teljesült, a képzés elindult és életképesnek bizonyult. Örömmel látom volt tanítványaim nevét a szakma különböző területein.

Lássunk először is egy táblázatos összefoglalót a szegedi pszichológusképzés első éveiről 1994–2006 között:

A pszichológusképzés előkészítése:	1994-1996
A Debreceni Tudományegyetem kihelyezett tagozataként a képzés indítása	1997
Önálló pszichológia szak akkreditációs anyagának benyújtása	1998
A MAB engedély után az önálló képzés indítása	1999
Első végzett évfolyam:	2002
A Neveléstudományi doktori programban Pszichológiai alprogram indítása	2004
Oktatók létszáma 1994:	7
Oktatók létszáma 2004	14
Minősítettek létszáma:	9
Az elmúlt 10 év során minősítést szerzettek száma	7

Most pedig néhány személyes szó, mi fűzött engem Szegedhez. Az édesapám, Dr Vajda Dezső Hódmezővásárhelyen érettségizett a híres Bethlen Gábor gimnáziumban és Szegeden szerzett orvosi diplomát. Anyám Szolnokon nevelkedett, és bár az orvosegyetemre a numerus clausus miatt 1938-ban már nem jutott be, laboratóriumi asszisztensi végzettséget szerzett Szegeden. A szüleim itt ismerkedtek meg, apám itt udvarolt anyámnak. Szegedet, ifjúságuk színhelyét a szüleim emlékeiben arany köd vonta be. Nagyra értékelték az élénk és intenzív kulturális és szellemi életet, nagyon szerették a város hangulatát, annak ellenére, hogy 1945 után budapesti lakosok lettek. A kinevezésem után pár héttel együtt, ők és a gyerekeim el is jöttünk Szegedre, bejártuk az ismerős helyeket, elmentünk Vásárhelyre, együtt örültünk.

De térjünk a valódi tárgyra: hogyan is létesült a pszichológia szak Szegeden? Bármilyen hosszú hagyománya is volt itt a pszichológia művelésének, a képzés elindítására nem sok esély volt az 1990-es évek elején. Magyarországon, mint ismeretes, Budapest sokáig őrizte a monopóliumát. Bár 1974-ben Debrecenben létrejött a második pszichológia szak, még mindig nagyon szűk volt a férőhelyek aránya. Igaz, ebben az időben kizárólag állami finanszírozású képzés létezett és összességében is más elvek és értékek alapján működött az egyetemi oktatás – bevallom, ezekkel lényegesen őszintébben tud-

tam azonosulni, mint a maiakkal. A pszichológus szakma helyi és nemzetközi népszerűsége következtében azonban egyre nagyobb volt a nyomás a vidéki egyetemeken, hogy létrehozzák önálló képzésüket. 1992-ben Pécsset is elindult a képzés, a nagy hagyományú tudományegyetemek közül egyedül Szeged maradt ki, amelyhez ráadásul – ahogyan a konferencián is szó esett róla – a pszichológia több jelentős korai művelőjének neve kapcsolódott. Az egyetemi vezetés és a Neveléstudományi tanszék erőfeszítései nyomán megtörténtek az előkészületek az addig a tanárképzés keretében működő pszichológia tanszék bővítésére és a szakindítás feltételeinek a megteremtésére. Elsősorban elismert szakemberekre volt szükség, ám az ő megnyerésük nem volt könnyű feladat. Elsősorban is nem voltak elegenden. Az igazán jelentős szakmai befolyással, tudományos fokozattal rendelkezők többnyire már foglaltak voltak, vagy nem vállalták a vonatozást.

Így esett rám a választás, mivel rendelkeztem a megfelelő fokozattal és kétségkívül nagy volt bennem a feladat iránti elkötelezettség is. Abban az időben sokan kérdezték, miért nem költözöm Szegedre. Ebben alapvetően családi körülményeim képezték az akadályt – serdülő gyerekek, idős szülők – de tősgyökeres budapesti lévén valószínűleg nem is tudtam volna könnyen gyökeret eresztetni. Így csatlakoztam a sokat emlegetett intercity professzorok köréhez. Az utóbbi gyakran volt tréfás, vagy malíciózus szóbeszéd tárgya. Kétségkívül sajátos intézmény volt, bár tudható, hogy egyáltalán nem magyar sajátosság. A felsőoktatás erőteljes expanziója, ami az 1990-es évektől zajlott, nem valószínűsíthető volt e nélkül. Tény, hogy az utazó oktatók külön kasztot alkottak, együtt jártak esténként vacsorázni, a közös vonatozás is összetartó erő volt. De azért arról is érdemes említést tenni, hogy a helyben lakók közösségébe nagyon nehéz volt beépülni. Nem ismertük a hagyományokat, a kapcsolatrendszereket, a helyi történeteket, feszültségeket. Én több szegedi kollégával voltam baráti kapcsolatban, vagy vagyok azóta is. Ám hamar megértettem, milyen nagy különbség, hogy az embernek a helyi hierarchiában, az ottani függőségek rendszerében kell helyet találnia, vagy, úgymond, bármikor veheti a kalapját. Szociológiai szempontból nagyon érdekes korszak volt ez, nem tudom, foglalkozott-e vele bárki.

De térjünk vissza a szakalapítás körülményeire. Az 1990-es évek közepe felé járunk, szeretném ennek az időszaknak néhány pozitívumát kiemelni. Nem mindenkinek volt ez ígéretes korszak, emberek százazrei vesztették el a munkájukat, munkahelyüket, kétes privatizációs és egyéb ügyletek zajlottak a háttérben. De nem volt pártok szerinti helyezkedés és igazodás, nyíltan lehetett beszélni arról, hogy az ember kire fog szavazni. És nem volt félelem sem. Nagyon sok értekezletet végigültem az életemben, de egyedül itt, Szegeden az első években tapasztaltam azt, hogy az emberek őszintén elmondták a kritikai véleményüket, a szavazások szóltak valamiről. Persze, voltak rábeszélések, háttér-alkuk, feszültségek, mint mindig, mindenütt. De a különbség a maihoz képest több, mint drámai.

És az egyetemi integráció előtt voltunk, amelynek az értelmét, bevallom, ma sem látom. A József Attila Tudományegyetem áttekinthető szervezet volt, ahol minden korábban említett nehézség ellenére kialakultak személyes kapcsolatok, volt elvi és gyakorlati lehetőség az érdekek egyeztetésére. A magam részéről nagyon pozitívnak éreztem az általános légkört, az érintkezés módját. A szakindítás előkészítéséhez jelentős támogatást kaptam az egyetem vezetésétől, Csirik János akkori rektortól, majd Mészáros Rezsőtől. És nem tudom eléggé kiemelni, milyen sokat segített Bernáth Árpád dékán azzal, hogy száz százalékig bízott bennem és támogattott. Sajnos, ő is, mint mindenki, aki igazán szereti a szakmáját, nem ambícionálta, hogy kari vezető legyen, csak rövid időre vállalta, csakúgy, mint a következő dékán, Balázs Mihály. De ne hagyjuk említés nélkül a Neveléstudományi Tanszék munkatársait, egyebek között Csapó Benőt és Pukánszky Bélát, a Neveléstudományi tanszék munkatársait, akiknek fontos volt, hogy a megerősödött pszichológia tanszék létrehozása által nívósabb lesz a pszichológia oktatása a tanárképzésben is.

Milyen gyakorlati feladatokat kellett megoldani a pszichológia szak létesítéséhez? 1993-ban jött létre a Magyar Akkreditációs Bizottság, amely normatív keretet adott a szaklétesítéshez, nekünk már ezeket kellett teljesíteniünk. Az akkreditáció azt a rendszert váltotta fel, amelynek során az akkor még létező oktatási minisztérium illetékes osztálya döntötte el, hol létesíthetőek különböző szakok, és milyen feltételek között. Az újonnan létrejött bizottság elvileg tartalmilag vizsgálta, fennállnak-e a szükséges szakmai és tárgyi feltételek. Ugyanakkor az is tény, hogy egy elemi szint felett nem az objektív feltételek voltak a döntőek, hanem jelentős mértékben személyi- és presztízsszemponatok alakították a helyzetet.²

A legnagyobb probléma, mint ahogyan már szó esett róla, az volt, hogy hiány volt minősített oktatóból. Ennek egyik oka a későn indult képzés volt, de kétségtelen, hogy a minősítések megszerzése sem teljesen objektív alapon zajlott – ahogyan valószínűleg sohasem fog. Egy kis szakmában ugyanakkor nagy veszélyt jelent, hogy néhány kulcszereplő több területen is blokkolni tudja mások előrelépését. Ezt az akadályt két irányból lehetett leküzdeni. Egyrészt fokozatszerzésre biztattam az arra érdemes kollégákat, és úgy gondolom, nem hatástalanul, mert a 12 év alatt, amit Szegeden töltöttem, a tanszék 7 oktatója szerezte meg a PhD-t. A másik lehetőség új szakemberek toborzása volt, helyi szakemberből azonban nagy hiány volt, hiszen Szegeden addig nem volt önálló képzés. A tanárképzésben ugyan részt vettek pszichológusok, de a pszichológusképzés másfajta felkészültséget igényelt. Bizonyos fokig a 22-es csapdájába kerültünk: kellenének oktatók, de addig nem lesz vonzó a szegedi állás, amíg nincs ott pszichológusképzés. Viszont, amíg nem sikerült új munkatársakat toborozni, nem is indíthatjuk el a képzést. Érdekes módon a Minisztérium egyik osztályvezetőjétől kaptuk az öt-

² Érdekes szociológiai feladat volna annak a feltérképezése is, hogy valójában milyen erők működtek a felsőoktatás alakításában. Mai szemmel meglepő, de anyagi vonzata lényegében nem volt a dolognak.

letet, hogy induljunk el valamelyik létező szak filiáléjaként. Ha nem önálló képzést folytatunk, akkor nincs szükség akkreditációra, de mivel a gyakorlatban pszichológusképzés zajlik, ide lehet csábítani fokozattal rendelkező, komoly tudású szakembereket – abban a reményben, hogy a szak előbb-utóbb önállóságra tesz szert. Így is történt a továbbiakban.

Eléggé kézenfekvő volt, hogy anyaintézményként a Kossuth Lajos Tudományegyetem Pszichológiai Intézetét választjuk. Az intézet vezetője, Kovács Zoltán, kedves régi kollégám volt az MTA akkori Pszichológiai Intézetéből. Mindig segítőkész, és konstruktív kolléga volt, semmilyen anyagi, vagy más haszna nem származott abból, hogy segített nekünk – az intézményének szerzett ezáltal jövedelmet. Sajnos, objektív szemmel megmagyarázhatatlan okokból sok támadás érte emiatt, és hamarosan távoznia kellett a debreceni egyetemről, amely nagyon sokat köszönhet neki. A szegedi képzés nem volt konkurencia Debrecennek, bőven akadt és most is akad hallgató mindkét képzésre. Az első három évben a felvételi vizsgák Debrecenben zajlottak, az oktatás viszont szerencsésen megindult. Ez a helyzet már kellőképpen vonzónak bizonyult minősített kollégák számára, hogy támogassák a képzést, az oktatói létszám gyarapodott, új szakemberek jöttek, bekapcsolódtak az orvosegyetemen tanító kollégák is.

1998-ban nyújtottuk be a Magyar Akkreditációs Bizottságnak az akkor még osztatlan szegedi pszichológusképzés kidolgozott tervét. Végül 1999 novemberében a Pszichológia tanszék megkapta a szakindítási engedélyt, így a Debreceni Tudományegyetem kihelyezett tagozatából önálló képzőhellyé vált. Az első saját felvételi vizsgákra 2000-ben került sor. Az önállóvá válásban döntő szerepe volt annak, hogy sikerült megnyerni Pléh Csabát, akinek országos ismertsége, szakmai reputációja megkérdőjelezhetlenné tette a tanszék alkalmasságát. Ő nemcsak maga vett részt a tanszék munkájában, hanem létrehozta a kognitív csoportot, fiatal munkatársakat hozott Szegedre. A szak nagyon gyorsan népszerű lett, 4–6-szoros volt a túljelentkezés. Hamarosan önköltséges levelező tagozat is létesült, ami hozzájárult, hogy a tanszék dolgozói anyagi biztonságban végezheték a munkájukat, képesek voltunk támogatni a tudományos konferenciákon való részvételt, és más, a szakmához kapcsolódó tevékenységet.

Az induló pszichológusképzés programjai:

Kognitív program (Szokolszky Ágnes)

Gyermekkor- és nevelépszichológiai program (Vajda Zsuzsanna)

Egészség- és klinikai pszichológiai program (Petróczi Erzsébet)

Szervezet- és szociálpszichológiai program (Szabó Éva)

Másoddiplomás levelező képzés, költségtérítéses, 2001-től

És néhány adat a tudományos – közéleti tevékenységről 1994- 2006 között:

Konferenciák:

A MPT Országos Naggyűlésének szervezése	2002
Az Európai Tudománytörténeti Társaság Nemzetközi konferenciájának szervezése	1997
A Megismeréstudományi Társaság rendszeres évi találkozója (MAKOG)	2000
A Magyar Individuálpaszichológiai Társaság (MIPE) éves konferenciája	2003

Bármiről legyen is szó, dolgok létrehozása mindig sok nehézséggel jár. Érdemes felidézni néhány olyan körülményt, amelyre nem lehetett korábban számítani. Egyetemista korunkban harcos hívei voltunk a hallgatói jogok kiterjesztésének, a hallgatók bevonásának a fontos döntésekbe. Meglepődve tapasztaltam – és tapasztalom ma is – hogy a megvalósult gyakorlat egyáltalán nem szolgálja azokat a célokat és értékeket, amelyekre akkor gondoltunk. Azt, hogy a hallgatók részvételi jogainak mai szabályozása súlyos visszaélésekhez vezethet, Szegeden nem kell különösebben kiemelni az ország-szerte ismert botrány után.³ Összességében nekem, mint tanszékvezetőnek sok tekintetben nagyon szűk mozgásterem volt, mind a szakmai, mind a személyi politikát illetően. Hozzáfűzném, hogy ez a mozgástér azóta, az egyetemi integráció és a bologna-reform következtében tovább szűkült.

Visszatérve a címben foglalt kérdésre: feltehetően ma sem lenne könnyebb pszichológia szak létesítése. Sajnos, a mai világ még a korábbinál is kevésbé díjazza, hogy ambíciózus fiatal szakemberek a saját lakóhelyükön, szülővárosukban csináljanak karriert. És bármennyire nem beszélünk róla, a szakmánk, a pszichológia identitásproblémákkal küszködik. Az elméleti kutatásnak egyre kevesebb köze van a gyakorlathoz, a gyakorlati szakemberek nem létező elméletekre hivatkoznak, vagy rosszabb esetben kreálnak is.

A pszichológia népszerűsége ugyanakkor töretlen. Az összesen hat hazai képzőhelyen évente ezernél is több hallgató szerez alapfokú diplomát, és jelentős részük eljut a mesterszintűig is. Gyakran felmerül a kérdés, szükség van-e ennyi pszichológusra? Tény, hogy a közönségigény eddig is nagy volt és tovább növekszik. Egyre inkább eluralkodik az a nézet, mintha a pszichológia rendelkezne valamiféle különleges kóddal, amellyel az emberi viselkedés megfejthető és alakítható. A pszichológus „oldja meg”, hogy az iskolában ne legyenek egymással agresszívek a gyerekek, a főnökök ne kiabáljanak a beosztottjaikkal, sőt vannak, akik a politikusok szelekcióját is pszichológusokkal végeztet-

³ Török Márk esetére gondolok, aki több, mint egy évtizeden át volt a Hallgatói Önkormányzat elnöke és különböző „bonyolult történetek” fűződtek a nevéhez.

nék el. Mindez annak ellenére, hogy körülbelül havonta lepleződnek le híres, kanonizált kísérletek, manipulált adatok és egyebek miatt. A sokat emlegetett replikációs krízis (Szokolszky, 2018; Vajda, 2019) nevezetesen az a tény, hogy a pszichológiai kísérletek egy részénél a megismétlés nem vezetett az eredetivel azonos eredményre – csak a jéghegy csúcsa.

A következőkben szeretném bemutatni a fent idézett problémák egyik sajátos megnyilvánulását. Bár a pszichológiát tudománynak tartjuk, a közelmúltban egyre több bölcs szakértő, guru bukkan fel a nemzetközi és hazai porondon, akik úgymond, tömegeket tudnak segíteni életvezetési tanácsaikkal. A tréfa kedvéért a közelmúltban a hallgatóim számára egymás mellé helyeztem az egyik, rendkívül népszerű, és egy másik kevésbé ismert bölcs tanácsait:

1. számú bölcs:

1. Amikor felállsz, húzd ki magad!
2. Kezeld úgy saját magad, mint bárki mást, akiért felelős vagy!
3. Barátkozz azokkal az emberekkel, akik a legjobbat akarják neked.
4. Ahhoz hasonlítsd magad, aki tegnap voltál, ne ahhoz, hogy valaki más most milyen
5. Ne hagyj, hogy a gyerekeid olyasmit csináljanak, amit helytelenítesz.
6. Csinálj alapos rendet a lakásodban, mielőtt az egész világot bírálod!
7. Csináld azt, aminek értelme van (nem azt, ami célszerű).
8. Mondj igazat (vagy legalább ne hazudj)!
9. Ha valaki mond neked valamit, feltételezhető, hogy tud valamit, amit te nem.
10. Fejezd ki magad pontosan.
11. Ne foglalkozz a gyerekekkel, amikor görkorcsolyáznak.
12. Ha látsz egy macskát az utcasarkon, simogasd meg.

2. számú bölcs:

1. Amikor reggel felkelsz, arra gondolj, ami napközben kellemes lesz.
2. A szerencse forgandó, de amit munkával érsz el, a tiéd lesz.
3. Soha nem lesz elég időd mindenre, amit szeretnél!
4. Akkor se csapj be másokat, ha biztos, hogy nem jönnek rá.
5. Ne várd a nagy szerencsét, örülj a mindennapoknak.
6. Nem biztos, hogy mások is dühösesek, ha te haragszol.
7. Gondolkodj, mielőtt beszélsz.
8. Tartsd tisztán a testedet és a gondolataidat.
9. Nem biztos, hogy árt a gyerekeknek, ha nem teljesítjük minden kívánságukat.
10. Attól, hogy valaki gazdagabb nálad, nem feltétlenül boldogabb.
11. Ha rossz a hangulatod, ne vezesd le azokon, akiket a legjobban szeretsz!
12. Ne rágódj olyasmin, amin úgysem tudsz segíteni.

Megkérdeztem a budapesti hallgatóktól, melyik tanács- gyűjtemény tetszik nekik jobban. Néhányan persze kitalálták, hogy az első kérdéssor a hatalmas nyilvánosságot kapott kanadai pszichológustól, Jordan Petersontól származik, aki könyvet is írt ezekből az elképesztő közhelyekből. Kb. egy éve Budapesten, a Bazilika előtt tartott egy óriási tömegnek előadást, majd a miniszterelnökkel is találkozott⁴. Sajtóhírek szerint azonban hónapok óta kezelés alatt áll gyógyszerfüggősége miatt Oroszországban, illetve a legutóbbi hírek szerint Szerbiában.⁵ És ez az ember, akinek az egész világ lesi a tanácsait?

A második sorozat egy kevésbé ismert sztár műve, az enyém. Azért találtam ki, hogy a megmutassam a diákoknak: ilyen közhelygyűjteményt bárki tíz perc alatt képes előállítani.

A szakmának két okból is fel kell figyelnie az ehhez hasonló jelenségekre. Az egyik egzisztenciális kérdés, a hasonló „szolgáltatások” elveszik a valódi pszichológiai tanácsadók, terapeuták kenyerét. De a másik szempont legalább ilyen fontos lenne: el kell gondolkodnunk rajta miért van szüksége az embereknek az ilyen tanácsokra? Miért hiszik, hogy rájuk nézve is igaz az, ami sok ezer, sőt százezer más emberre nézve is? Miért érzik úgy, hogy a közhelyek segítenek nekik? És mi az, amiben nekünk többet és mást kell nyújtanunk?

Ferenczi Sándor, (1913/1982) a budapesti pszichoanalitikus iskola alapítója sok más szakmabelivel együtt úgy gondolta a huszadik század első évtizedeiben, hogy minden társadalomtudomány valójában alkalmazott pszichológia. Ez nyilvánvalóan illúziónak bizonyult, hiszen a pszichológia alapvető kompetenciája az egyéni viselkedés vizsgálata, amiből nem mindig lehet közvetlenül megérteni a csoportos, társadalmi jelenségeket. Ugyanakkor hiba és tévedés nem tudomást venni az egyén pszichológiai sajátosságairól, legyünk bármilyen társadalomelméleti iskola hívei. Másrészt éppen a pszichológia másfél évszázadának tapasztalatai mutatnak rá az egyéni viselkedés változataira változó történelm – földrajzi körülmények között. Helyesen látta az antropológus – pszichológus Ruth Benedict, (1934/89)- és azóta sokan mások – hogy az egyéneket csak a kultúrájuk kontextusában, a többi egyénnel való viszonyukat is értelmezve tudjuk megérteni.

A pszichológia hozzám hasonló lelkes híveinek és művelőinek szeretném felhívni a figyelmét, hogy egyetlen tudomány sem lehet meg a folyamatos önreflexió, a saját tevékenységére, hatására vonatkozó kérdések folyamatos vizsgálata, felvetése nélkül. Ez az, ami segíthet a pszichológiának és a pszichológusoknak is abban, hogy tisztázzák a saját kompetenciájuk határait. Lehet, hogy azok, akik ilyesmire vállalkoznak, kevésbé számíthatnak azonnali közönségsikerre, de hosszabb távon övék a jövő.

⁴ <https://444.hu/2019/06/01/jordan-peterson-orban-megprobalja-visszaadni-a-magyar-kultura-metafizikai-megalapozottsagat>

⁵ <https://444.hu/2020/02/09/oroszorszagban-kezelik-jordan-petersont-gyogyszerfuggosege-miatt-kozel-volt-a-halalhoz>

Ezt szeretném üzeni azoknak a fiataloknak, akik az általam létrehozott pszichológusképzésben végzik a tanulmányaikat, és sok sikert kívánok az Intézetnek és a hallgatóknak.

JEGYZETEK

- Benedict, R. 1989. *Patterns of Culture*. Preface by Margaret Mead; foreword by Mary Catherine Bateson. Houghton Mifflin.
- Ferenczi S., 1982: A pszichoanalízisről és annak jogi és társadalmi jelentőségéről. In *Lelki problémák a pszichoanalízis tükrében*. Budapest, Magvető.
- Szokolszky Á. 2018: Működési zavarok és megújulási törekvések a tudományos pszichológiában a 21. század elején. *Magyar Pszichológiai Szemle*, 2018, 73. 4/3. 567–598
- Vajda Zs. 2019: [https://mindsetpszichologia.hu/2019/06/29/taborozo-gyerekek-es-nemzetkozi-konfliktusok-a-rablobarlang-kiserlet-valodi-tortenete I.-II. –III: rész](https://mindsetpszichologia.hu/2019/06/29/taborozo-gyerekek-es-nemzetkozi-konfliktusok-a-rablobarlang-kiserlet-valodi-tortenete-I.-II.-III:-rész)